

YUSUF XOS HOJIB ILMIY MEROSINING YOSHLAR TARBIYASIDAGI AHAMIYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15715720>

Abdumalikov Raxmatulloh Abduqahhor o'g'li
raxmatullohabdumalikov_8604@gmail.com

Ilmiy maslahatchi: Abdurahmonov Xolboy To'xtayevich

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola XI asrda yashab ijod qilgan buyuk mutafakkir Yusuf Xos Hojib va uning “Qutadg‘u bilig” asarining yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatiga bag‘ishlangan. Maqolada Yusuf Xos Hojibning hayoti, ijodi hamda uning ilmiy-ma’naviy merosi batafsil tahlil qilinadi. “Qutadg‘u bilig” asarining tarbiyaviy g‘oyalari, xususan shaxsiy kamolot, axloqiy barkamollik va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari asosida yoshlarni tarbiyalashdagi roli o‘rganiladi. Maqolada “Qutadg‘u bilig”dagi to‘rt ramziy obraz — Kuntug‘di, Ayto‘ldi, O‘zg‘mish va Odg‘urmish orqali ifodalangan tarbiyaviy konsepsiyalar yoshlarning ma’naviy-axloqiy va intellektual kamolotida qanday ahamiyat kasb etishi tahlil qilinadi. Shuningdek, Yusuf Xos Hojibning ilmiy-ma’naviy merosining zamonaviy yoshlar tarbiyasida, ayniqsa milliy istiqloq, ma’naviy tiklanish va madaniy merosni saqlash jarayonida tutgan o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Yusuf Xos Hojib, Qutadg‘u bilig, Sharq falsafasi, Shaxsiy kamolot, Milliy qadriyatlar, Tarbiya, Ma’naviyat, Axloq, Yoshlar, Ilmiy meros.

Abstract: This scientific article is dedicated to the great thinker Yusuf Khos Hajib, who lived and worked in the 11th century, and the importance of his work “Kutadgu Bilig” in the education of youth. The article analyzes in detail the life, work of Yusuf Khos Hajib, as well as his scientific and spiritual heritage. The educational ideas of the work “Kutadgu Bilig” in educating youth, in particular, the role of the educational ideas of the work “Kutadgu Bilig”, in particular, the principles of personal perfection, moral integrity and social responsibility, are studied. The article analyzes the importance of the educational concepts expressed through the four symbolic images in “Kutadgu Bilig” - Kuntugdi, Aytoldi, Uzgmish and Odgurmish - in the spiritual, moral and intellectual development of youth. It also highlights the role of Yusuf Khos Hajib’s scientific and spiritual heritage in the education of modern youth, especially in the process of national independence, spiritual revival and preservation of cultural heritage.

Keywords: Yusuf Khos Hajib, Kutadgu bilig, Eastern philosophy, Personal perfection, National values, Education, Spirituality, Ethics, Youth, Scientific heritage.

Kirish:

Bugungi globallashuv davrida yosh avlod tarbiyasi dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Milliy g‘urur, ma’naviy yetuklik va sog‘lom tafakkur bilan

voyaga yetayotgan yoshlar har qanday jamiyat taraqqiyotining kafolati sanaladi. Shu bois, ularni barkamol shaxs etib tarbiyalashda tarixiy, madaniy va ilmiy-ma'naviy merosga murojaat qilish nihoyatda muhimdir. Xususan, Sharqning buyuk mutafakkirlarining asarlari yosh avlodga ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qila oladi. Ana shunday bebaho meros egalariidan biri Yusuf Xos Hojibdir. U XI asrda yashab ijod etgan, o'z davrining yirik mutafakkiri, davlat arbobi, siyosiy arbob sifatida tanilgan. Uning "Qutadg'u bilig" asari turkiy adabiyotning ilk yirik namunalaridan biri bo'lishi bilan birga, chuqur axloqiy-falsafiy g'oyalarni o'zida jamlagan. Asar nomining o'zi ham - "Baxt-saodatga yo'l ko'rsatuvchi bilim" degan ma'noni anglatib, unda keltirilgan fikrlar yoshlar uchun hayotiy dasturilamal bo'la olishini anglatadi.

Yusuf Xos Hojib o'z asarida ideal jamiyat, mukammal shaxs, odil boshqaruv, insoniy fazilatlar va dunyoqarash kabi masalalarga chuqur e'tibor qaratadi. Ayniqsa, yoshlarni ilmga, adolatga, sabr-toqat va aql bilan ish tutishga, halollikka, mehnatsevarlikka da'vat etuvchi g'oyalari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Yoshlarning ma'naviy tarbiyasida, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlashda bu kabi g'oyalarni chuqur o'rganish va ulardan samarali foydalanish zarurati tobora oshib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqolada Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asari asosida uning ilmiy-ma'naviy merosining yoshlar tarbiyasidagi o'rni tahlil qilinadi [1: 42]. Bu orqali biz nafaqat tarixiy-madaniy merosimizni chuqur anglaymiz, balki bugungi kun tarbiyaviy amaliyotini yanada boyitish imkoniyatiga ham ega bo'lamiz.

Asosiy qism:

1. Yusuf Xos Hojib va uning ilmiy-ma'naviy merosi:

Yusuf Xos Hojib turkiy xalqlar adabiyoti, falsafasi va siyosiy tafakkuri tarixida alohida o'rin tutadi. U XI asrda yashab ijod etgan va o'zining mashhur "Qutadg'u bilig" asari bilan nafaqat adabiyot, balki davlat boshqaruvi, axloqshunoslik va ijtimoiy hayot falsafasiga oid g'oyalarni ilgari surgan. Uning ijodi Sharq uyg'onish davri tafakkuri bilan hamohang tarzda shakllangan bo'lib, u o'z asarida diniy, ma'naviy, axloqiy va siyosiy qarashlarni uyg'unlashtirgan.

1.1. Tarixiy sharoit va hayoti haqida qisqacha

Yusuf Xos Hojib taxminan 1019–1020-yillarda Qashqar shahrida tavallud topgan. O'sha davrda Qoraxoniylar davlati o'zining siyosiy va madaniy jihatdan yuksak taraqqiyot bosqichida bo'lgan. Bu muhit Yusuf Xos Hojibning dunyoqarashi shakllanishiga, ilm-fanga qiziqishining ortishiga va o'z davrining ilg'or tafakkur egalariidan biri bo'lishiga zamin yaratdi. Asarda muallif o'zini "Xos Hojib" deb ataydi — bu lavozim saroy xizmatidagi yuqori martabali maslahatchi ma'nosini bildiradi. U asarni Balasog'un shahrida yozishni boshlagan va Kaushang (Bugungi O'zbekiston hududi)da tugatgan. "Qutadg'u bilig" asarini u o'sha davr hukmdoriga taqdim etadi va buning evaziga yuqori unvon — "Xos Hojib" maqomini oladi.

1.2. "Qutadg'u bilig" — ilmiy-falsafiy va axloqiy asar sifatida

“Qutadg‘u bilig” — bu faqat adabiy asar emas, balki ijtimoiy-siyosiy va ma’naviy-falsafiy traktat sifatida ham alohida e’tiborga loyiq. Asar doston shaklida yozilgan bo‘lsa-da, unda berilgan qarashlar bugungi ilmiy nutq va siyosiy tafakkur bilan ham uyg‘unlashadi. Yusuf Xos Hojib asarda bilim, adolat, aql-zakovat, halollik, sabr-toqat, dono rahbarlik kabi tushunchalarni asosiy qadriyatlar sifatida ko‘rsatadi. Muallif o‘z g‘oyalarini to‘rt obraz — Kuntug‘di (adolat), Ayto‘ldi (baxt), O‘zg‘mish (aql), Odg‘urmish (oxirat) orqali ifodalaydi. Ushbu ramziy qahramonlar jamiyatda muvozanat, axloqiy ustuvorlik va ma’naviy uyg‘unlikka erishish g‘oyasini targ‘ib qiladi. Bu yondashuv ayniqsa yoshlar uchun dolzarb bo‘lib, ularni to‘g‘ri qaror qabul qilish, ijtimoiy mas’uliyatni his qilish va axloqiy barkamollik sari yetaklaydi.

1.3. Ilm-fan va bilimning qadri

Yusuf Xos Hojib asarda ilmning, aqlning va donishmandlikning hayotdagi ahamiyatini chuqur tahlil qiladi. U bilimni insonni baxt-saodat sari olib boruvchi vosita deb biladi. Aynan shu jihatlar bugungi kunda ham ta’lim-tarbiya tizimi, ayniqsa yoshlar o‘rtasida ilm-fanga bo‘lgan qiziqishni oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilishi mumkin. U shunday deydi:

“Bilim — bu xazinadir, unda baxt kaliti bor.”

Bu fikr orqali muallif ilmning kuchini, uni egallash zarurligini, va ayniqsa, rahbar bo‘lishni istagan shaxs uchun bilimning majburiy xususiyatga ega ekanligini ta’kidlaydi [2: 4].

1.4. Yusuf Xos Hojib merosining bugungi kundagi ahamiyati

Yusuf Xos Hojibning ilmiy-ma’naviy qarashlari hozirgi zamon yoshlarini tarbiyalashda beqiyos manba bo‘la oladi. U ilgari surgan qadriyatlar - adolat, halollik, sabr-toqat, bilimga intilish, o‘zini jamiyat oldida mas’ul his etish - bugungi global axborot oqimi davrida yanada ahamiyatli tus olgan. Yosh avlodni faqat zamonaviy texnologiyalar bilan emas, balki tarixiy-falsafiy merosga asoslangan ta’lim asosida tarbiyalash ularning mustahkam irodali, vatanparvar va ijtimoiy faollikka ega shaxs bo‘lib yetishishida muhim omildir. Shu sababli, Yusuf Xos Hojib ijodi nafaqat adabiy yodgorlik, balki ma’naviy-ma’rifiy tarbiyaning asosi sifatida o‘rganilishi lozim.

2. “Qutadg‘u bilig”da tarbiya masalasi:

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari Sharq adabiy-falsafiy tafakkurining yuksak namunasi bo‘lishi bilan birga, yosh avlod tarbiyasi uchun amaliy qo‘llanma sifatida ham qadrlidir. Unda tarbiya - shaxsni kamolga yetkazuvchi doimiy jarayon sifatida talqin etiladi. Asarda ilgari surilgan tarbiyaviy g‘oyalar bugungi pedagogik yondashuvlar bilan uyg‘un bo‘lib, yoshlarni har tomonlama barkamol etib voyaga yetkazishda dolzarb ahamiyat kasb etadi.

2.1. Tarbiyaning ma’naviy asoslari

Asarda tarbiya avvalo shaxsning ichki olamini, ma’naviy qiyofasini shakllantirish bilan bog‘liq tushuncha sifatida qaraladi. Yusuf Xos Hojib nafaqat bilim olishni, balki aql-zakovat, adolat va sabr-toqat kabi fazilatlarni egallashni ham tarbiyaning ajralmas qismi deb biladi. Muallifga ko‘ra, insonni inson

qiladigan jihatlar – bu uning axloqi, so‘zi va qilgan amallaridir. Asarda quyidagi fikr keltiriladi:

“Insonni hurmatli qiladigan – bu uning axloqidir.”

Bu yondashuv hozirgi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Axloqiy yetuklik yoshlarni nafaqat ijtimoiy mas’uliyatli, balki vatanparvar, irodali va boshqalarga hurmat bilan qaraydigan shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladi.

2.2. “Qutadg‘u bilig”dagi to‘rt ramziy obraz orqali tarbiya g‘oyalari

Yusuf Xos Hojib asar g‘oyalarini to‘rt asosiy obraz orqali ochib beradi. Har bir obraz tarbiyaning ma’lum bir jihatini ifodalaydi:

✓ Kuntug‘di - Adolat timsoli. Bu obraz orqali muallif boshqaruvda va hayotda adolat muhimligini uqtiradi. Yoshlarni adolatparvarlik ruhida tarbiyalash jamiyatdagi ijtimoiy muvozanatni ta’minlash uchun zarur.

✓ Ayto‘ldi - Baxt va davlat ramzi. Bu obraz orqali insonni maqsad sari yetaklovchi orzu, baxtga erishish yo‘llari, halol mehnat qadriyati targ‘ib etiladi.

✓ O‘zg‘mish - Aql va tafakkur ramzi. U bilim, donishmandlik va tafakkur orqali jamiyatda hurmatga sazovor bo‘lishni ifodalaydi. Yoshlar ongida mustaqil fikrlash, ilmga intilish hissini shakllantirish bu obraz orqali amalga oshiriladi.

✓ Odg‘urmish - Zuhd, oxiratparastlik timsoli. Bu obraz orqali muallif inson umrining abadiylik nuqtai nazaridan qadrini tushuntiradi. Ruhiy poklik, sabr-toqat va xotirjamlik singari fazilatlar yoshlar ongiga singdiriladi.

Bu to‘rt obraz bir butun holda mukammal inson obrazini yaratadi va mukammal tarbiya modelini beradi[3: 87].

2.3. Tarbiyaning ijtimoiy va siyosiy kontekstdagi ahamiyati

Yusuf Xos Hojib asarda faqat shaxsiy fazilatlar haqida emas, balki ularning jamiyatdagi o‘rni haqida ham fikr yuritadi. U yaxshi tarbiya ko‘rgan insonlarni davlat va jamiyatning tayanchi sifatida ko‘radi. Uningcha, odil hukmdor, oqil podsho, halol amaldor — bularning barchasi tarbiyaning mahsulidir.

“Aqlli va odil odam boshqaruvda bo‘lsa, jamiyatda tinchlik va baraka bo‘ladi.”

Bu fikr yoshlarni faqat nazariy bilim emas, balki axloqiy-ijtimoiy tayyorgarlik bilan qurollantirish zarurligini anglatadi[4: 114].

2.4. Yoshlar tarbiyasida qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan jihatlar

Bugungi kunda “Qutadg‘u bilig”dagi tarbiyaviy qarashlar quyidagi yo‘nalishlarda yoshlar tarbiyasida amaliy qo‘llanilishi mumkin[5: 14]:

✓ Axloqiy tarbiya: To‘g‘rilik, halollik, vafo, so‘zida turish kabi qadriyatlarni yosh ongiga singdirish.

✓ Ma’naviy tarbiya: O‘zligiga sodiq, milliy qadriyatlarga hurmat bilan qaraydigan, yuksak ma’naviyatga ega bo‘lgan yoshlarni tarbiyalash.

✓ Zehn va tafakkur tarbiyasi:** O‘zg‘mish obrazi asosida yoshlarni tafakkur qilish, mulohaza yuritish va dono qarorlar qabul qilishga o‘rgatish.

✓ Vatanparvarlik va ijtimoiy mas'uliyat:** Kuntug'di obrazida mujassam bo'lgan adolat va mas'uliyat hissini shakllantirish orqali fuqarolik ongini yuksaltirish.

Xulosa:

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asari nafaqat o‘z davrining ilmiy, falsafiy va adabiy yodgorligi, balki bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida dolzarb ahamiyatga ega bo‘lgan beqiyos ma‘naviy merosdir. Ushbu asarda ilgari surilgan g‘oyalar yoshlarning nafaqat bilim, balki axloqiy, ma‘naviy va ijtimoiy jihatdan barkamol shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Asardagi to‘rt ramziy obraz — Kuntug‘di, Ayto‘ldi, O‘zg‘mish va Odg‘urmish orqali ifodalangan qadriyatlar yoshlarning vatanparvarlik, halollik, sabr-toqat, aql va ma‘naviyatga intilish kabi oliy fazilatlarni o‘zlashtirishlariga xizmat qiladi. Bu qadriyatlar bugungi kunda ham yoshlar tarbiyasida yetakchi tamoyillar sifatida amal qilishi lozim. Yusuf Xos Hojibning ilmiy-ma‘naviy merosi, ayniqsa “Qutadg‘u bilig” asari, yoshlarni faqat nazariy bilimga emas, balki hayotda mustahkam axloqiy asoslar va ijtimoiy mas‘uliyat hissiga ega qilib tarbiyalash zarurligini ta‘kidlaydi. Asar falsafiy chuqurlik va tarbiyaviy samaradorlikni uyg‘unlashtirgan holda, yoshlarni mustaqil fikrlashga, halol va odil inson bo‘lishga da‘vat etadi. Bugungi zamon sharoitida milliy istiqbol, madaniy o‘zlik va ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlashga bo‘lgan ehtiyoj oshmoqda. Shunday ekan, tarixiy ma‘naviy merosimizni, xususan Yusuf Xos Hojibning ijodini yoshlar tarbiyasiga faol joriy etish zarurati yuzaga keladi. Bu nafaqat ularning shaxsiy kamoloti, balki jamiyatimizning barqarorligi va ravnaq topishining ham kafolatidir. Shu sababli, ta‘lim muassasalari, ilmiy-tadqiqot markazlari va tarbiyaviy muhit “Qutadg‘u bilig” asarining axloqiy-falsafiy g‘oyalarini chuqur o‘rganib, zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg‘unlashtirgan holda yoshlar tarbiyasida keng joriy etishi lozim. Bu esa nafaqat milliy qadriyatlarni asrash, balki yoshlarimizni barkamol, bilimli va vatanparvar avlod etib voyaga yetkazishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Muhamedov, A. A. (2023). Yusuf Xos Hojib ilmiy merosining ijtimoiy-falsafiy tahlili. Toshkent: Alfraganus University.
2. Ismailova, G. (2023). Qutadg‘u bilig: Islom e‘tiqodini chuqur tashqirgan asarasi. (Universal xalqaro ilmiy jurnal).
3. Xushanov, A. O. (2022). Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarining badiiy mazmuni. (Общественные науки в современном мире: теоретические и практические исследования 1(18), 85–89.).
4. Utayeva, D. U., & Usarova, L. I. (2024). Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida odob-axloq masalalari. (Modern education and development, 14(5), 113–116).
5. Berdaliyeva, S. D. (yil). Yusuf Xos Hojibning axloqiy qarashlarini shakllanishining tarixiy-ijtimoiy omillari. Maktabgacha va maktab ta‘limi jurnali.